ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

SHE'RNING MA'NOSI VA RUHINI QAYTA YARATISH: ALISHER NAVOIYNING «ARBA'IYN» ASARIDAGI SHE'RLARNING INSON VA SUN'IY INTELLEKT TOMONIDAN INGLIZ TILIGA TARJIMASI

Nurmuhammad Amonov
https://doi.org/10.5281/zenodo.23268906

Annotatsiya

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning «Arba'iyn» asaridagi hadislar mazmuni asosida yaratilgan uchta she'rning ingliz tiliga tarjimalari qiyosiy-adabiy va lingvostilistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi inson tarjimasi va generativ sun'iy intellekt tarjimasini faqat mazmuniy aniqlik yoki grammatik to'g'rilik asosida emas, balki she'riy shakl, qofiya, ritm, hissiy ta'sir, badiiy ifoda va asl matn ruhini qayta yaratish imkoniyatlari nuqtayi nazaridan ham baholashdir. Tahlil materiali sifatida «Arba'iyn» kitobidagi uchta she'r, ularga asos bo'lgan hadislar, Nurmuhammad Amonovning inglizcha tarjimalari va ChatGPT yaratgan tarjima variantlari tanlandi. Tadqiqot shuni ko'rsatishga qaratilganki, she'rning mazmunini yetkazish bilan uning badiiy ta'sirini boshqa tilda qayta yaratish o'zaro bog'liq, biroq aynan bir xil vazifalar emas. ChatGPT tarjimalari mazmunni nisbatan ravon ifodalashga intilsa, inson tarjimasida she'riy kompozitsiya va poetik ifodani qayta yaratish maqsadi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli tarjimalarni baholashda semantik muvofiqlik bilan bir qatorda estetik va poetik mezonlardan ham foydalanish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, «Arba'iyn», badiiy tarjima, she'riy tarjima, inson tarjimoni, sun'iy intellekt, ChatGPT, qofiya, ritm, poetik ekvivalentlik, hissiy ta'sir, tarjima transformatsiyasi.

Kirish: she'rni tarjima qilish — ma'noni ko'chirishdan ko'proq

Badiiy tarjima oddiy axborotni bir tildan ikkinchi tilga o'tkazish bilan cheklanmaydi. Ayniqsa, she'riy tarjimada so'zlarning lug'aviy ma'nosi bilan birga ularning ohangi, ritmi, qofiyasi, obrazlilik darajasi va o'quvchida uyg'otadigan hissiy ta'siri ham muhim ahamiyatga ega. Shu bois she'rni tarjima qilishda tarjimon oldida ikki o'zaro bog'liq vazifa turadi: asl matnda nima deyilayotganini yetkazish va bu fikr qanday badiiy shaklda ifodalanganini boshqa tilda qayta yaratish.

Ushbu vazifalar doimo bir xil yechimni talab qilmaydi. So'zma-so'z tarjima ayrim ma'no komponentlarini saqlashi mumkin, biroq she'rning ohangi va badiiy ta'sirini yo'qotishi ehtimoli bor. Aksincha, qofiya va ritmni saqlashga intilgan tarjimon asl matnning ayrim sintaktik yoki leksik xususiyatlaridan chekinishi mumkin. Bunday chekinish har doim ham xato hisoblanmaydi: uning qiymati tarjima she'rning asosiy g'oyasi va badiiy ta'sirini qay darajada qayta yarata olishiga bog'liq.

Generativ sun'iy intellekt vositalari, jumladan ChatGPT, she'r mazmunini tushuntirish va uni boshqa tilda ravon ifodalash imkoniyatiga ega. Biroq mazmunni izchil bayon qilish bilan poetik shaklni qayta yaratish alohida ijodiy vazifalardir. Agar tarjima asosan mazmunni tushunarli yetkazishga yo'naltirilgan bo'lsa, u asl she'rning ma'no qatlamlarini saqlagan taqdirda ham, uning poetik xususiyatlarini to'liq aks ettirmasligi mumkin.

Alisher Navoiyning «Arba'iyn» asari bu masalani o'rganish uchun muhim material beradi. Asarda hadislar mazmuni she'riy shaklda ifodalanib, diniy-axloqiy g'oyalar badiiy vositalar orqali yoritiladi. Mazkur she'rlarni ingliz tiliga tarjima qilishda hadis mazmunini saqlash bilan birga Navoiy she'riyatining ifoda xususiyatlarini ham hisobga olish talab etiladi.

Ushbu maqolada Nurmuhammad Amonov tomonidan yaratilgan inglizcha tarjimalar ChatGPT tarjimalari bilan qiyoslanadi. Asosiy e'tibor tarjimalarning qaysi biri so'zma-so'z jihatdan aniqroq ekanigagina emas, balki ularning she'r sifatida qay darajada ishlashiga, poetik shaklni qanday qayta yaratishiga va asl matnning badiiy ruhini yetkazish imkoniyatlariga qaratiladi.

Tadqiqot muammosi va asosiy savol

Badiiy tarjimani baholashdagi muhim muammolardan biri — grammatik to'g'rilik va semantik aniqlikni tarjimaning yagona mezoni sifatida qabul qilishdir. Bu mezonlar tarjimaning muhim tomonlarini ochib bersa-da, she'riy asarning estetik xususiyatlarini to'liq baholash uchun yetarli emas.

She'rning mazmuni faqat alohida so'zlar va jumlalar orqali emas, balki ularning o'zaro joylashuvi, tovush uyg'unligi, takrorlar, ritm va obrazlar orqali ham shakllanadi. Shuning uchun badiiy tarjimada ayrim so'zlarning o'zgarishi yoki sintaktik tuzilmaning qayta tashkil etilishi asl matnning estetik ta'sirini saqlashga xizmat qilishi mumkin. Biroq bunday o'zgarishlar tarjimonning maqsadi va matnda hosil qilgan natijasi bilan asoslanishi kerak.

Mazkur tadqiqotning asosiy savoli quyidagicha:

Nurmuhammad Amonovning inglizcha she'riy tarjimalari va ChatGPT yaratgan tarjimalar Alisher Navoiyning «Arba'iyn» asaridagi she'rlarning mazmuni, poetik shakli, hissiy ta'siri va badiiy ruhini qay darajada qayta yaratadi?

Ushbu savolga javob izlashda tarjimalar ikki xil yondashuv sifatida ko'rib chiqiladi: bir tomondan, mazmunni ravon va tushunarli yetkazishga yo'naltirilgan tarjima; ikkinchi tomondan, mazmun bilan birga she'riy ifoda va estetik ta'sirni ham qayta yaratishga intilgan tarjima.

Bu farqlash inson tarjimasi har doim badiiy, sun'iy intellekt tarjimasi esa doimo so'zma-so'z bo'ladi degan umumiy hukmni anglatmaydi. U faqat ushbu maqolada o'rganilayotgan aniq tarjima namunalari va ularning ko'zga tashlanadigan xususiyatlariga taalluqlidir.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning maqsadi — «Arba'iyn» asaridagi uchta she'rning Nurmuhammad Amonov tarjimalari va ChatGPT tarjimalarini qiyoslab, inson hamda sun'iy intellekt tarjimasida mazmun, poetik shakl va badiiy ta'sirning qayta yaratilish xususiyatlarini aniqlash.

Mazkur maqsad doirasida quyidagi vazifalar belgilandi:

1. She'rlar va ularga asos bo'lgan hadislarning mazmuniy munosabatini ko'rib chiqish.
2. Inson va ChatGPT tarjimalarining asosiy tarjima strategiyalarini aniqlash.
3. Qofiya, ritm, misralar tuzilishi va tovush uyg'unligi kabi poetik vositalarni tahlil qilish.
4. Tarjimalarda asl matnning hissiy va axloqiy ta'siri qanday ifodalanganini ko'rib chiqish.
5. Semantik aniqlik, grammatik tabiiylik va poetik muvofiqlik o'rtasidagi munosabatni aniqlash.
6. Badiiy tarjimada so'zma-so'zlikdan chekinishning qaysi holatlarda ijodiy yechim, qaysi holatlarda esa mazmuniy yo'qotish bo'lishi mumkinligini baholash.

7. Mumtoz she’riy matnlarni tarjima qilishda generativ sun’iy intellektning imkoniyatlari va cheklovlarini belgilash.

Tadqiqot materiali va manbalari

Tadqiqot materiali sifatida Alisher Navoiyning «Arba’iyn» kitobida keltirilgan uchta she’r va ularga asos bo‘lgan hadislar olindi. Ingliz tilidagi tarjima materiallari ikki guruhdan iborat: Nurmuhammad Amonov tarjimalari va ChatGPT yaratgan tarjimalar.

Birinchi she’r o‘ziga ravo ko‘rilgan narsani birodariga ham ravo ko‘rish g‘oyasiga, ikkinchisi Alloh roziligi uchun muhabbat, nafrat, berish va tiyilish masalalariga, uchinchisi esa musulmonning qo‘li va tilidan boshqa musulmonlar ozor ko‘rmasligi haqidagi axloqiy mezonga bag‘ishlangan.

Tadqiqotda hadislar va she’rlar uchun asosiy manba sifatida «Arba’iyn» kitobi qabul qilindi. Hadislarning boshqa to‘plamlardagi manbalari alohida tekshirilmagan hollarda ularga mustaqil bibliografik havola berilmadi.

Nazariy yondashuv: semantik ekvivalentlik va poetik ekvivalentlik

Tarjima nazariyasida mazmunni yetkazish, maqsad tilida tabiiy ifoda yaratish va asl matnning funksiyasini qayta tiklash kabi masalalar muhim o‘rin tutadi. Eugene Nida tarjimaning qabul qiluvchi auditoriyaga ta’siri va tabiiy ifodalanishiga e’tibor qaratadi. Peter Newmark semantik va kommunikativ tarjima yondashuvlarini farqlaydi. Mona Baker tarjimada ekvivalentlikni turli til birliklari va matn darajalarida tahlil qilish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Lawrence Venuti esa tarjimonning matnni maqsad tilidagi o‘quvchiga yaqinlashtirish yoki uning begonaligini saqlash bilan bog‘liq tanlovlarini muhokama qiladi.

Mazkur nazariy qarashlar ushbu tadqiqotda tarjimani bir nechta o‘lchov asosida ko‘rib chiqishga yordam beradi. Biroq she’riy tarjima uchun semantik muvofiqlikning o‘zi yetarli emas.

Tarjimon, shuningdek, asl matnning poetik vazifasini, ohangini va estetik ta’sirini qayta yaratishga intilishi mumkin.

Shu asosda maqolada ikki tushuncha farqlanadi.

Semantik ekvivalentlik — tarjimada asl matnning asosiy mazmuni, tushunchalari va mantiqiy munosabatlari qay darajada saqlanganini bildiradi.

Poetik ekvivalentlik — tarjimaning asl she’rga xos badiiy vazifalarni, jumladan, qofiya, ritm, tovush uyg‘unligi, obrazlilik, hissiy ta’sir va estetik yaxlitlikni boshqa tilda qayta yaratish darajasini anglatadi.

Bu ikki jihat bir-birini inkor etmaydi. Eng muvaffaqiyatli she’riy tarjima imkon qadar mazmuniy va poetik muvofiqlikni uyg‘unlashtiradi. Biroq ular o‘rtasida ziddiyat yuzaga kelganda tarjimon ma’lum darajada murosa qilishi mumkin. Bunday murosa tarjimaning maqsadi va natijasi asosida baholanishi kerak.

Metodologiya va baholash mezonlari

Tadqiqotda qiyosiy-adabiy tahlil, semantik tahlil, lingvostilistik tahlil va tavsifiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tarjimalar quyidagi mezonlar asosida o‘rganildi:

• **Mazmuniy muvofiqlik:** asl she’rning asosiy fikri va axloqiy mazmuni saqlanganmi?

• **Poetik shakl:** tarjimada misralar tuzilishi, qofiya, ritm va tovush uyg‘unligi qayta yaratilganmi?

• **Hissiy ta’sir:** tarjima o‘quvchida asl matnga xos axloqiy va hissiy munosabatni uyg‘otishga qodirmi?

• **Badiiy ijodkorlik:** tarjimon mazmunni maqsad tilida she’riy ifodalash uchun qanday ijodiy o‘zgarishlardan foydalangan?

• **Tilning tabiiyligi:** tarjima ingliz tilida tushunarli va tabiiy o‘qiladimi?

• **Mazmuniy yo‘qotish va qo‘shimchalar:** poetik shaklni saqlash jarayonida muhim fikrlar tushirib qoldirilganmi yoki yangi ma’nolar kiritilganmi?

• **Umumiy adabiy ta’sir:** tarjima mustaqil she’r sifatida o‘qilganda badiiy yaxlitlikka egami?

Mazkur yondashuvda grammatik xato yoki so‘zma-so‘z nomuvofiqlik alohida qayd etiladi, ammo bu holatning o‘zi tarjimaning umumiy badiiy qiymati haqida yakuniy hukm chiqarish uchun yetarli deb hisoblanmaydi. Xuddi shuningdek, qofiyaning mavjudligi ham tarjimaning avtomatik ravishda muvaffaqiyatli ekanini anglatmaydi. Qofiya mazmunni qo‘llab-quvvatlashi, she’rning ohangini kuchaytirishi va badiiy yaxlitlikka xizmat qilishi kerak.

Birinchi she’r: birodarlik g‘oyasi va poetik ifoda

Asl matn

«Arba’iyn» kitobida keltirilgan hadis:

«Сизлардан ҳеч бирингиз ўзига раво кўрган нарсани биродарига раво кўрмагунча, чин мўъмин бўлолмайди».

Alisher Navoiy she’ri:

Мўъмин эрмастур, улки иймондин
Рўзгорида юз сафо кўргай,
Токи қардошига раво кўрмас —
Ҳар неким ўзига раво кўргай.

She’rning markaziy g‘oyasi insonning o‘ziga bo‘lgan munosabatini boshqalarga nisbatan ham qo‘llashidir. Bunda iymon shunchaki e’tiqod haqidagi bayonot emas, balki insonning axloqiy xulqida namoyon bo‘ladigan mezon sifatida tasvirlanadi.

Nurmuhammad Amonov tarjimasi

He who has the following case,
With hundred goodness daily base
Unless he wishes that every good
To friends, has not the complete faith.

ChatGPT tarjimasi

A true believer is not he whose faith
Brings a hundred joys and graces to his life,
So long as he would not wish upon his brother
Whatever he would wish for himself.

Qiyosiy tahlil

Nurmuhammad Amonov tarjimasida misralarni qofiyali shaklda tashkil etishga intilish seziladi. “Case” va “base” so‘zlari o‘rtasidagi tovush o‘xshashligi inglizcha matnga qofiya elementi kiritadi. Bu jihat tarjimonning faqat mazmunni qayta bayon qilish bilan cheklanmay, uni she’riy shaklda ifodalashga uringanini ko‘rsatadi.

Biroq qofiyaning mavjudligi bilan uning badiiy samaradorligini farqlash lozim. “He who has the following case” va “With hundred goodness daily base” birikmalari ingliz tilida tabiiy emas. “Daily base” asl matndagi “юз сафо” tushunchasini aniq yetkazmaydi. Shuning uchun bu misolda poetik shaklga intilish mavjud bo‘lsa-da, ayrim leksik tanlovlar mazmunning aniqligi va ingliz tilidagi tabiiylikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

ChatGPT tarjimasi esa “A true believer” va “Whatever he would wish for himself” kabi birliklar orqali asosiy axloqiy g‘oyani ravonroq ifodalaydi.

“Joys and graces” iborasi asl matndagi “юз сафо” ma’nosini kengaytiradi. Biroq tarjima qat’iy qofiya sxemasini yaratmaydi va asl she’rning tovush hamda poetik tuzilishini muntazam ravishda qayta tiklamaydi.

Demak, ushbu misolda ikki tarjima turli ustuvorliklarni namoyon etadi. ChatGPT varianti mazmunni ochiq va tushunarli yetkazishga ko‘proq e’tibor qaratadi. Inson tarjimasi esa she’riy shakl yaratishga intiladi, ammo qofiya uchun tanlangan ayrim birikmalarni ingliz tilida tabiiyroq va mazmunan aniqroq ifodalash imkoniyati mavjud.

Bu natija inson tarjimasini avtomatik ravishda mukammal deb baholashni ham, uni faqat grammatik kamchiliklari asosida rad etishni ham oqlamaydi. To‘g‘ri yondashuv — tarjimonning poetik maqsadini tan olish va uning shu maqsadga qanchalik muvaffaqiyatli erishganini tekshirishdir.

Ikkinchi she’r: niyat, axloqiy tanlov va poetik kompozitsiya

Asl matn

«Arba’iyn» kitobida keltirilgan matn:

Кимки хайр-эҳсон қилишда, ноўрин жойларга сарф қилмасликда, яхши одамларни дўст ва ёмон одамларни душман тутишда фақат Оллоҳнинг ризолигини ният қилгай бўлса, демак у ўз иймонини бутун сақлайди.

Alisher Navoiy she’ri:

Кимгаким ҳуббу буғзу манъу ато
Ҳақ учун бўлди жазм бил они,
Ким эрур тенгри лутфидин комил
Аҳли иимон қошида иймони.

She’rda muhabbat va nafrat, berish va tiyilish kabi qarama-qarshi tushunchalar Alloh roziligi bilan bog‘lanadi. Mazkur qarama-qarshiliklar she’rning mazmuniy tuzilishida muhim rol o‘ynaydi: insonning amallari tashqi ko‘rinishidan tashqari, ularning maqsadi va niyati ham baholanadi.

Nurmuhammad Amonov tarjimasi

They don’t waste but do donation,
They are right in friends’ relation,

They keep - enemies far, belief in,
Intending just Allah’s satisfaction.

ChatGPT tarjimasi

Know this: whoever loves or hates,
Whoever withholds or gives, for the sake of God alone—
That person, perfected by the grace of the Lord,
Has faith esteemed among the people of faith.

Nurmuhammad Amonov tarjimasida to‘rt misrali tuzilma va satrlar oxirida tovush jihatidan uyg‘unlik hosil qilishga urinish kuzatiladi. “Donation” va “relation” so‘zlari qofiyadosh bo‘lib, she’rga tashqi poetik tashkilot beradi. “Intending just Allah’s satisfaction” qatori esa diniy-axloqiy mazmunni tarjimaning yakuniy nuqtasiga olib keladi.

Shu bilan birga, “They don’t waste but do donation” asl matndagi berish va tiyilish munosabatini aniq aks ettirmaydi. “Waste” isrof qilishni bildiradi, “манъ” esa kontekstga ko‘ra tiyilish yoki biror narsani bermaslik bilan bog‘liq. “They are right in friends’ relation” ham ingliz tilida tabiiy ifoda emas. Shunday ekan, qofiya va poetik kompozitsiyaga intilish tarjimada mavjud bo‘lsa-da, bu maqsadni yanada tabiiy va semantik jihatdan aniqroq vositalar bilan amalga oshirish mumkin.

ChatGPT tarjimasidagi “loves or hates” va “withholds or gives” qarama-qarshi tushunchalarni ravshan ifodalaydi. “For the sake of God alone” esa niyatning Alloh roziligi uchun bo‘lishini aniq ko‘rsatadi. Biroq ushbu variantda qofiya va ritm izchil tashkil etilmagan. “Has faith esteemed among the people of faith” ifodasi mazmunni bayon qilsa-da, she’riy ohangdan ko‘ra tushuntiruvchi uslubga yaqin.

Bu misol tarjimaning ikki vazifasi o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi. ChatGPT mazmuniy qarama-qarshiliklarni aniq ifodalashda muvaffaqiyatliroq ko‘rinsa-da, she’rning poetik tashkil etilishini qayta yaratmaydi. Inson tarjimasi esa qofiyaga intiladi, lekin ayrim so‘z tanlovlari tufayli semantik aniqlik va tabiiylikni yo‘qotadi.

Shuning uchun mazkur misolda eng muhim savol qaysi tarjimada ko‘proq so‘z asl nusxaga mos kelishi emas, balki tarjimon mazmun va badiiy shakl o‘rtasida qanday murosa qilgani hamda bu murosa qanchalik muvaffaqiyatli chiqqanidir.

Uchinchi she’r: da’vo va amaliy xulq o‘rtasidagi qarama-qarshilik

Asl matn

«Arba’iyn» kitobida keltirilgan hadis:

Қўлидан ва тилидан мусулмонларга озор етмайдиган кишигина ҳақиқий мусулмондир.

Alisher Navoiy she’ri:

Ким мусулмонлиғ айласа даъво
Чин эмас гар фидо қилур жонлар.
Ул мусулмондурурки, солимдур
Тилию илгидин мусулмонлар.

Ushbu she’rning badiiy va axloqiy kuchi musulmonlikni da’vo qilish bilan haqiqiy musulmon sifatida yashash o‘rtasidagi farqqa asoslanadi. Hatto jonini fido qilish kabi ulkan qurbonlik ham boshqalarga ozor bermaslik mezonining o‘rnini bosa olmaydi. Demak, she’rda e’tiqodning haqiqiyligi insonning xulq-atvori orqali baholanadi.

Nurmuhammad Amonov tarjimasi
Muslims don’t suffer from one
Who practises authentic Islam.
He does not hurt anyone,
Neither by hand, and nor by tongue.

ChatGPT tarjimasi
Whoever claims to be a Muslim,
Even if he gives his life in sacrifice, his claim is not true.
A true Muslim is one from whose tongue and hands
Other Muslims remain safe and unharmed.

Nurmuhammad Amonov tarjimasida asosiy e’tibor musulmonning boshqalarga ozor bermasligi haqidagi axloqiy fikrni ingliz tilida she’riy shaklda ifodalashga qaratilgan. “One” va “tongue” so‘zlari o‘rtasidagi tovush yaqinligi qofiya elementini hosil qiladi. Bu esa tarjimonning matnni oddiy nasriy bayon shaklida emas, misralarga ajratilgan poetik kompozitsiya sifatida tashkil etishga uringanini ko‘rsatadi.

Biroq tarjimada asl she’rning birinchi ikki misrasidagi muhim qarama-qarshilik tushirib qoldirilgan. “Musulmonlikni da’vo qilish” va “hatto jonini fido qilsa ham, bu da’voning chin bo‘lmasligi” haqidagi fikr tarjimada saqlanmagan. Natijada matnning axloqiy xabari umumiy tarzda ifodalangan bo‘lsa-da, Navoiy she’ridagi mantiqiy keskinlik zaiflashgan.

“Neither by hand, and nor by tongue” ifodasida ham ingliz tilining grammatik me’yorlariga mos kelmaydigan tuzilma mavjud. Buni “neither by hand nor by tongue” shaklida tabiiyroq ifodalash mumkin edi. Demak, qofiyaga intilish tarjimaning poetik tomonini kuchaytirishga urinish bo‘lsa-da, bu yerda mazmuniy to‘liqlik va grammatik tabiiylik bilan bog‘liq muammolar mavjud.

ChatGPT tarjimasi esa da’vo va haqiqiy xulq o‘rtasidagi qarama-qarshilikni saqlaydi. “Whoever claims to be a Muslim” va “his claim is not true” jumlalari asl matnning mantiqiy tuzilishini aniqroq ifodalaydi. “Other Muslims remain safe and unharmed” iborasi ham musulmonlarga ozor yetkazmaslik g‘oyasini yetkazadi.

Biroq ChatGPT tarjimasida ham qofiya va izchil ritmik tuzilma yo‘q. U she’r mazmunini ingliz tilida ravon bayon qiladi, lekin asl she’rning poetik shaklini muntazam qayta yaratmaydi. “Safe and unharmed” birikmasi esa ma’nodosh ikki birlikni birgalikda qo‘llash orqali qo‘shimcha urg‘u hosil qiladi.

Uchinchi misol badiiy tarjimadagi murakkab muammoni ochib beradi: poetik shaklni saqlashga intilish mazmunni qisqartirishga olib kelishi mumkin, biroq mazmunni batafsil saqlash ham she’rning ohangi va ritmini o‘z-o‘zidan qayta yaratmaydi. Shu sababli muvaffaqiyatli tarjima bu ikki jihatni imkon qadar uyg‘unlashtirishi lozim.

Uchta she’rning tahlili badiiy tarjimani birgina mezon asosida baholash mumkin emasligini ko‘rsatadi. ChatGPT tarjimalari asosiy g‘oyalarni ochiqroq bayon qilishga, fikrlar o‘rtasidagi mantiqiy aloqalarni saqlashga va ingliz tilida ravon ifoda yaratishga moyil. Biroq tahlil qilingan variantlarda qofiya, ritm va poetik tuzilmani izchil qayta yaratish maqsadi ko‘zga tashlanmaydi.

Nurmuhammad Amonov tarjimalarida esa qofiyaga, misralarni poetik tashkil etishga va matnni she’r shaklida berishga intilish kuzatiladi. Bu xususiyatlar ularni oddiy mazmuniy tarjimadan farqlaydi. Shu bilan birga, ayrim leksik va grammatik tanlovlar ingliz tilidagi tabiiylikni pasaytiradi, ba’zi hollarda esa asl mazmunning muhim qismlari tushirib qoldiriladi.

Ushbu holat inson tarjimasining barcha jihatlari ChatGPT tarjimasidan ustun ekanini avtomatik ravishda isbotlamaydi. Lekin u baholash mezonlarini to‘g‘ri tanlash zarurligini ko‘rsatadi. Agar tadqiqotning asosiy maqsadi she’rning mazmunini tushunarli yetkazish bo‘lsa, semantik aniqlik va ravonlikka katta vazn berish mumkin. Agar maqsad asl asarning badiiy ta’sirini boshqa tilda qayta yaratish bo‘lsa, qofiya, ritm, poetik shakl va hissiy ifoda ham markaziy mezonlarga aylanishi kerak.

Bundan tashqari, grammatik me’yorlardan chekinishning badiiy tarjimadagi o‘rni ehtiyotkorlik bilan talqin qilinishi lozim. She’riy tarjimada sintaktik o‘zgarishlar yoki erkinroq ifodalar ma’lum estetik maqsadga xizmat qilishi mumkin. Ammo har qanday grammatik xato yoki noqulay ifodani badiiy erkinlik sifatida qabul qilish to‘g‘ri emas. Uning badiiy vazifasi va o‘quvchiga ta’siri dalillar bilan ko‘rsatilishi kerak.

Xuddi shuningdek, qofiyaning mavjudligi ham tarjimaning badiiy jihatdan muvaffaqiyatli ekanini kafolatlamaydi. Qofiya tabiiy til bilan uyg‘unlashishi, she’rning mazmunini qo‘llab-quvvatlashi va uning umumiy ohangini kuchaytirishi kerak. Agar qofiya uchun tanlangan so‘zlar ma’noni sezilarli darajada buzsa yoki matnni tushunarsiz qilsa, bunday yechimning qiymati qayta ko‘rib chiqilishi lozim.

Shunday qilib, inson va sun’iy intellekt tarjimalari o‘rtasidagi farqni faqat “to‘g‘ri” va “noto‘g‘ri” qarama-qarshiligiga keltirib chiqarish maqsadga muvofiq emas. Muhim masala — tarjima qanday maqsadni ko‘zlagani, qaysi vositalardan foydalangani va asl she’rning mazmuniy hamda estetik xususiyatlarini qay darajada qayta yarata olganidir.

Alisher Navoiyning «Arba’iyn» asaridagi uchta she’rning inglizcha tarjimalarini qiyosiy tahlil qilish badiiy tarjimaning ko‘p qirrali tabiatini ko‘rsatdi.

Birinchidan, she’riy tarjimani faqat semantik aniqlik va grammatik to‘g‘rilik bilan baholash yetarli emas. She’rning badiiy vazifasi mazmunni yetkazish bilan birga, uning hissiy ta’siri, ritmi, qofiyasi va poetik shaklini ham qayta yaratishni o‘z ichiga oladi.

Ikkinchidan, Nurmuhammad Amonov tarjimalarida qofiya va she’riy kompozitsiyani yaratishga intilish ko‘zga tashlanadi. Bu jihat inson tarjimasining badiiy maqsadini tushunishda muhimdir. Shu bilan birga, ayrim leksik tanlovlar, grammatik noqulayliklar va mazmuniy qisqartirishlar tarjimaning ayrim jihatlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, mazkur maqolada tahlil qilingan ChatGPT tarjimalari asosiy mazmunni ravon va izchil yetkazishga intiladi. Biroq ular asl she’rlarning qofiya, ritm va poetik tuzilishini izchil qayta yaratmaydi. Shuning uchun bu variantlarni to‘laqonli poetik tarjimadan ko‘ra mazmuniy, erkin tarjima yoki ma’no markazidagi she’riy bayon sifatida tavsiflash maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, inson tarjimasi va sun’iy intellekt tarjimasini qiyoslashda tarjimaning maqsadi aniq belgilanishi kerak. Mazmunni tushunarli yetkazishga qaratilgan tarjima bilan she’rning estetik ta’sirini qayta yaratishga qaratilgan tarjima bir xil mezonlar asosida baholanmasligi lozim. Agar asosiy maqsad poetik ruhni saqlash bo‘lsa, qofiya, ritm, obrazlilik va hissiy ta’sirga alohida ahamiyat berish zarur.

Beshinchidan, ushbu tadqiqot natijalari uchta she’r va ularga tegishli muayyan tarjima variantlari bilan cheklangan. Shu sababli ular inson tarjimoni yoki sun’iy intellektning barcha tarjimalari haqida universal hukm chiqarish uchun asos bo‘la olmaydi. Keyingi tadqiqotlarda turli tarjimonlarning she’riy tarjimalari, qofiya va ritmning batafsil tahlili hamda bir nechta sun’iy intellekt tizimlari tomonidan yaratilgan variantlarni qamrab olish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, she’riy tarjimaning vazifasi faqat asl matnda nima deyilganini yetkazish emas, balki bu fikrning qanday badiiy kuch bilan ifodalanganini ham boshqa tilda qayta yaratishdir. Shu ma’noda inson tarjimonining ijodiy yondashuvi va poetik shaklga intilishi alohida qadriyatga ega. Sun’iy intellekt mazmunni anglash, dastlabki variant yaratish va muqobil ifodalarni taklif qilishda foydali vosita bo‘lishi mumkin, biroq uning ravon matn yaratishi asl she’rning estetik ruhini to‘liq qayta yaratganini o‘z-o‘zidan anglatmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. (2000) Arba’iyn. Fan. Toshkent.
2. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation (3rd ed.). Routledge.
3. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
4. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. E. J. Brill.
5. Venuti, L. (1995). The Translator’s Invisibility: A History of Translation. Routledge.
6. OpenAI. ChatGPT yordamida yaratilgan inglizcha tarjima variantlari.